

Offentlighet og ytringsfrihet i Norden, 1815–1900

Treårig prosjekt støttet av UiO:Norden, 2016–2018

Prosjektbeskrivelse (30.11.2015)

Den tverrfakultære forskergruppen *Offentlighet og ytringsfrihet i Norden, 1815–1900* er et samarbeid mellom Det juridiske fakultet, Det humanistiske fakultet og Det teologiske fakultet. Vertsinstitusjon for prosjektet er Institutt for offentlig rett ved Det juridiske fakultet. I tillegg er flere eksterne samarbeidspartnere involvert, både i form av et tilknyttet nordisk nettverk med forskere fra tre andre nordiske land og internasjonale kontakter, og gjennom samarbeid med samfunnsaktører som Nasjonalbiblioteket og Stortingsarkivet. Forskerne kommer fra en rekke ulike fag, som historie, jus, teologi, idéhistorie, statsvitenskap og litteraturvitenskap.

Forskergruppen av fast vitenskapelig ansatte ved UiO består av professor Dag Michalsen som faglig leder, professor Ola Mestad, professor Marit Halvorsen og professor Sverre Blandhol ved Forskergruppen i rett, samfunn og historisk endring, Det juridiske fakultet; professor Dag Thorkildsen og professor Øyvind Norderval, Det teologiske fakultet; professor Hilde Sandvik og professor Odd Arvid Storsveen ved Forskergruppen i historie 1500–1800-tallet, IAKH, samt universitetslektor Thor Inge Rørvik, IFIKK, Det humanistiske fakultet. Prosjektkoordinator er førsteamanuensis II, historiker Ruth Hemstad, IAKH/Nasjonalbiblioteket.

Samfunnsmessig relevans

Utstrakt ytringsfrihet som en nødvendig faktor for en velfungerende offentlighet anses gjerne som forutsetninger for dagens tillitsbaserte åpne nordiske samfunn. De nordiske landene oppnår topplasseringer på internasjonale rankinger når det gjelder ytringsfrihet. Men ytringsfriheten er stadig under press. Det er ikke minst blitt tydelig etter flere terrorangrep i etterkant av publisering av Muhammed-karikaturer. Spørsmålet om ytringsfrihetens grenser, blant annet med hensyn til religiøse krenkelser, er igjen blitt aktualisert som et resultat av vår tids globalisering. Men debattene og konfliktene rundt ytringsfrihetens dilemmaer er slett ikke av ny dato. I et historisk perspektiv er det grunn til å påpeke at dagens ordninger er et resultat av kamp, konflikt og gradvise endringer, og at utviklingen verken har vært lineær eller samtidig i de nordiske landene.

Dette prosjektet vil undersøke de historiske forutsetningene for ytringsfrihetens og offentlighetenes fremvekst i Norden etter 1815 i et internasjonalt perspektiv for å gi økt kunnskap om denne sammensatte historien. Det skal gjøres ved å se på de historiske, rettslige, politiske og kulturelle vilkårene for utviklingen av en friere offentlighet i de nordiske landene gjennom den formative fasen på begynnelsen av 1800-tallet til en gradvis bredere offentlighet mot slutten av århundret.

Tema, bakgrunn og problemstillinger

Hvordan og når slo ytringsfrihet gjennom i Norden, hvordan har ytringsfrihetens grenser blitt definert gjennom skiftende tider og regimer, og i hvilken grad og på hvilke måter var ytringsfriheten begrenset til et bestemt segment av befolkningen – den myndige borger? Hvilke begrensninger og utfordringer har utviklingen av en friere offentlighet møtt i de nordiske landene? Hvilke stemmer slapp ikke til i den offentlige sfæren, og hvilke alternative offentligheter ble – ofte under stor motstand – testet ut? Det er godt dokumentert at kvinnene hadde mer begrenset tilgang til de nye politiske offentlighetene knyttet til borgersamfunnet. Det samme gjelder andre, i ulik grad marginaliserte grupper, som først gradvis og under motstand slapp inn i det offentlig akseptable rom. Hva skulle til for å bryte gjennom med sin 'egen stemme' og bli anerkjent som politisk bevisste medborgere i nasjonen?

Disse perspektivene og temaet generelt har til nå vært underbelyst og det nordiske perspektivet i liten grad utnyttet. Men temaet innbyr til både nordiske komparative og relasjonelle studier, og ikke minst til å se utviklingen i Norden i et større internasjonalt perspektiv. Ytringsfrihet og offentlighet ble for alvor satt på dagsorden i alle de nordiske landene i etterkant av omrokkingen av Norden under Napoleonskrigene, og spilte en stor rolle for den konstitusjonelle og politiske utviklingen i Norden gjennom 1800-tallet. Men det har vært – og er på mange måter fortsatt – betydelige forskjeller mellom de nordiske landene med hensyn til ytringsfrihet, ytringskultur og offentlighet. Det kan derfor spørres om det er hensiktsmessig å snakke om et nordisk samfunn eller en nordisk modell på dette området. På den andre siden var det en betydelig, men i liten grad systematisk undersøkt, interaksjon – de nordiske landene fungerte som både forbilder- og motbilder for hverandre. Det er også pekt på en tendens til konsensus og konformitet som et nordisk særtrekk. Den selvpålagte sensuren har spilt – og spiller – en viktig rolle.

Dette er aspekter som skal undersøkes nærmere i prosjektet. Overordnet sett vil prosjektet sammenligne utviklingen av og – ikke minst – undersøke interaksjonen mellom ulike oppfatninger om offentligheter i Norden og ulike vilkår for ytringsfrihet gjennom 1800-tallet. Temaet må analyseres på tvers av samfunns- og kulturområder, innen og utenfor Norden, og krever en tverrfaglig og komparativ tilnærming.

Ytringsfrihet, slik det er nedfelt i ulike forfatninger, annen lovgivning og domstolenes og andre statlige institusjoners praksis i alle de nordiske landene, er én av flere faktorer som definerer offentligheten, forstått som rommet der ytringer foregår. Trykte medier er sentrale i så måte, men offentligheten tok også form av mer eller mindre offentlige møteplasser, både politiske og kulturelle. Rettslig henger dette sammen med bl.a. spørsmålet om forsamlingsfrihet. Andre definerende rammer er politisk kultur, teknologiske forutsetninger, publikasjonsmuligheter og et lesekyndig publikum. Historisk sett har overgangene mellom ulike former for offentlighet vært flytende: Fra politisk og juridisk til religiøs, litterær og vitenskapelig. Det samme gjelder skillet mellom offentlig og privat, som gradvis ble mer markert på begynnelsen av 1800-tallet, og til dels mellom muntlig – som taler – og skriftlig.

Verken den konstitusjonelle utviklingen eller fremveksten av ytringsfrihet og offentlighet skjedde samtidig eller på samme måter i de nordiske landene. Sverige og Finland fikk konstitusjonelle ordninger i 1809, Norge i 1814 og Danmark først i 1849. De konstitusjonelle ordningene ga nye rammer for offentlige ytringer og bidro til å skape en bredere politisk offentlighet, selv om det ofte var avstand mellom teori og praksis. Sverige og Norge fikk grunnlovsfestet trykkefrihet i 1809/1814, men inndragningsmakten fra 1812 begrenset pressens frihet i Sverige, og konflikter mellom kongemakt og opinion satte ved flere anledninger trykkefriheten under press. I Finland ble det under tsarens regime praktisert streng sensur, unntatt en kort periode med trykkefrihet på 1860-tallet. Det eneveldige Danmark praktiserte i varierende grad sensur frem til 1849, da trykkefrihet – og forsamlingsfrihet – ble nedfelt i den nye grunnloven. Andre offentlige arenaer enn de hjemlige politiske ble derfor desto viktigere på dansk og finsk side, som for eksempel litteratur, kunst og religion.

Utviklingen i Norden må forstås i lys av en større internasjonal kontekst. Den franske revolusjonen, Napoleonstiden og reaksjonen etter 1815 satte offentlighet og opinionsspørsmål på dagsorden over hele Europa og gjorde at makthavere måtte forholde seg til en stadig mer aktiv opinions forventninger om offentlighet og ytringsrett. Ikke minst gjorde økende transnasjonal kommunikasjon at ideer ble spredd på tvers av statsgrenser; via aviser, tidsskrifter, pamfletter og bøker som ble produsert og distribuert i stadig større omfang. Dette påvirket nødvendigvis også utviklingen i Norden. Den britiske offentlige sfæren var et forbilde det aktivt ble referert til, mens tyske og franske forhold innbyr til strukturelle sammenligninger av både vilkår for og betydningen av offentlighet og ytringsfrihet i Norden.

På denne bakgrunnen vil prosjektet bygges rundt en rekke konkrete delprosjekter, både fra forskergruppen og fra tilknyttede nordiske og internasjonale forskere, som vil identifisere rettslige, religiøse, sosiale, politiske og kulturelle grenser for ytringsfrihet og offentlighet. Sentrale temaer i prosjektet er: Den usamtidige og ujevne trykkefrikhetsutviklingen og spørsmålet om 'trykkefrikhet' i de nordiske land, med Grunnlovens § 100 i en tidlig særstilling; parlamentene og den politiske og juridiske offentlighet etter 1814; pressens utfordrende rolle, både for parlamentene, for utviklingen av det borgerlige samfunn, med hensyn til utenrikspolitikk og i kampen om parlamentarismen, og bruk av satire og karikaturer. Videre vil kirkens og religionens viktige og til dels sanksjonerende rolle i nordiske offentligheter undersøkes, herunder Grundtvig som en sentral nordisk figur. Andre viktige temaer er den selvpålagte sensuren, ikke minst i universitetssammenheng; begrensningene i de nordiske landene med hensyn til forsamlingsfrihet, blant annet gjennom konventikkelplakaten og utfordringer for ytringer i det offentlige rom, fra Torgslag og 17.mai-feiring til monumenter og museer. Prosjektet vil også se nærmere på deler av den litterære offentligheten i Norden, ikke minst kvinnes rolle, og mer generelt kvinners adgang til utdanning og plass i offentligheten og debattene knyttet til ny lovgivning i den sammenheng. Det nordiske elementet vil både studeres komparativt og relasjonelt, som i spenningene knyttet til skandinavismen og spørsmålet om en felles skandinavisk offentlighet. Europeiske dimensjoner vil trekkes inn på flere måter, både som perspektiv og som hovedtema, i mange av delprosjektene. Det skal gjøres blant annet gjennom komparative studier av offentlighet som vilkår for politisk og konstitusjonell utvikling i Norden og Tyskland, og sammenligning av politisk satirisk tradisjon i Norden og Frankrike.

Metodisk vil prosjektet drøfte den komparative og relasjonelle tilnærmingen, og diskutere begrepsapparat og konseptualisering, bl.a. ved å se på spenninger mellom historisk og aktuell begrepsbruk omkring offentlighet og ytringsfrihet, sensur og krenkelser og ved å undersøke den politiske, juridiske og religiøse språkbruk som del av den samtidige diskurs. Den omfattende digitaliseringen av bøker, aviser og tidsskrifter, i tillegg til Stortingsforhandlingene, gir nye muligheter og vil kunne bidra til nyskapende forskning. Bruk av metoder utviklet innenfor *digital humanities* vil kunne åpne dette materiale for ny forskning og nye spørsmål. Studier av ordfrekvens, begrepshistorisk tilnærming og semantisk nettverksanalyse kan muliggjøres i et samarbeid med Nasjonalbiblioteket, gjennom utvikling av søkefunksjonalitet og søkeverktøy inn mot et definert digitalt tekstkorpus. Det digitaliserte materialet kan i neste omgang integreres i publikasjoner på nett gjennom *active citation*, der lenking til kildemateriale og litteratur bidrar til den vitenskapelige transparenss.

Kunnskapsmessig merverdi ved tverrfaglig forskningssamarbeid

Gjennom å undersøke offentligheter, ytringsvilkår og opinion i de nordiske landene gjennom 1800-tallet vil prosjektet bygge videre på de siste årenes omfattende forskning omkring konstitusjonell utvikling i Norden, knyttet til siste del av 1700-tallet og det tidlige 1800-tallet i forbindelse med 200-årsjubileet for merkeårene 1814 (Danmark og Norge) og 1809 (Sverige og Finland). Prosjektet vil bygge videre på de omfattende forskernettverkene og formidlingskontaktene denne forskningen skapte, både i Norden og internasjonalt. Denne forskningsinnsatsen, sammen med det stadig økende tilfanget av digitalisert materiale, gir nye forutsetninger for mer systematiske studier av offentligheter i Norden på 1800-tallet. Det omfattende digitaliseringsprogrammet ved Nasjonalbiblioteket gjør at Norge per i dag har et komparativt digitalt fortrinn som bør utnyttes kunnskapsmessig. En mer systematisk utnyttelse av det digitaliserte materialet skal gjøres med nye og bredere nordiske perspektiver og med en tverrfaglig tilnærming. Dette vil være mulig gjennom å utnytte og videreutvikle de tverrfaglige nordiske nettverkene som er bygget opp og ved et tverrinstitusjonelt samarbeid. Dette er en sentral forskningspremiss for prosjektet.

Det utstrakte tverrfaglige og tverrinstitusjonelle forskningssamarbeidet vil bidra til faglig nyvinning på flere måter. Studiet av ytringsfrihet og offentlighet i Norden krever en kompetanse på tvers av dagens tradisjonelle faggrenser og på tvers av tradisjonelt nasjonale synsvinkler. Både juridisk, teologisk og i bred forstand historisk kompetanse gir nødvendige og gjensidig komplementære perspektiver for å kunne analysere dette sammensatte fenomenet. Det avgjørende juridiske rammeverket som regulerer informasjon og kommunikasjon – og kirkens sentrale rolle som den største offentlige arenaen i denne perioden – må integreres i en bredere historisk beskrivelse av politiske og kulturelle utviklingstrekk og særtrekk. Det samtidige juridiske og religiøse språket, på samme måte som den politiske begrepsbruken, må forstås og tolkes i lys av sin samtidige kontekst og ved hjelp av en tverrfaglig tilnærming.

Prosjektet vil bygge videre på det som erfaringsmessig har vært en velprøvd og fungerende tverrfaglig symbiose, der ulike vitenskapsgrener bidrar til felles forskning og formidling. Denne tverrfaglige erfaringen vil prosjektets studenter, stipendiater og forskere kunne trekke veksler på. Prosjektet vil bygge videre på og utvide samarbeidet både internt ved UiO, med forskere ved andre norske forskningsinstitusjoner, som NTNU og Høgskolen i Telemark og med nordiske og internasjonale forskere og prosjekter. Prosjektet vil videre samarbeide med eksterne samfunnsinstitusjoner som NB og Stortingsarkivet, som vil bidra både gjennom egen forskning og gjennom tilrettelegging og digitalisering av relevant materiale, og med dette åpne nye muligheter for systematiske og mer omfattende studier av den nordiske offentlighetshistorien. Det vil samarbeides med andre relevante prosjekter som søker UiO-Norden-midler, ikke minst prosjektet om folkebevegelser i Norden. *Det er et uttrykkelig mål å finne ytterligere kompetanse ved UiO som kan knyttes til prosjektet.*

Prosjektet har opprettet kontakt med flere pågående og planlagte tverrfaglige nordiske forskningsprosjekter, noe som vil gi vesentlig synergieffekt: *Impacts of the Danish Defeat of 1814. Political and Cultural Spaces of Communication in the Eras of Reaction and Scandinavism* (Syddansk Universitet); *Statsnatten i ny belysning: Politisk kultur i Finland ur ett transnasjonelt perspektiv 1809–1863* (Svenska Litteratursällskapet/Helsingfors Universitet); *Computational History and the Transformation of Public Discourse in Finland, 1640–1910* (Helsingfors Universitet) og *Literature and Sculpture in the Nordic Countries* (University College London).

Planer knyttet til ekstern inntjening

En øremerket stipendiatstilling lyses ut ved Juridisk fakultet 2015/2016, i tillegg er en ny stipendiat ved Høgskolen i Telemark, og flere nordiske stipendiater, knyttet til prosjektet. I løpet av prosjektperioden vil forskergruppen bidra til utvikling av nye søknader om prosjekt- og rekrutteringsmidler. I samarbeid med Syddansk Universitet vil det avholdes nordisk sommerskole. Svensk-norska samarbeidsfondene og Voksenåsen vil bidra til arrangementer. Det skal søkes om midler i mai 2016 fra Forskningsrådets FRIPRO-satsing for unge forskertalenter til et større prosjekt om offentlighet som betingelse for politisk, konstitusjonell og nasjonal utvikling i Norge og Sør-Tyskland 1808–51. Det vil søkes om prosjektmidler i samarbeid med danske forskere og institusjoner fra de danske fondene Velux og Carlsberg. Til arrangementer og publikasjoner vil det søkes om strømidler fra Letterstedtska föreningen, Clara Lachmans fond, Fritt Ord, mv. Støtte til dansk-norsk undervisningssamarbeid skal søkes fra Dansk-norsk samarbeidsfond (seminarer på Schæffergården/Lysebu), og fra engelske fond til arrangementer i London.

Forskergruppens planer knyttet til formidling

Prosjektgruppens medlemmer tok aktivt del i omfattende formidling i.f.m. Grunnlovsjubileet i 2014, både i norske, danske og svenske nasjonale medier, gjennom foredragsvirksomhet i inn-

og utland, populærvitenskapelig formidling på trykk og på nett – blant annet bidrag til IAKHs satsing *Norgeshistorie.no* – og gjennom ulike typer undervisningsopplegg. To av prosjektets professorer fikk UiOs formidlingspris for 2014. Dette prosjektets formidlingsvirksomhet vil bygge videre på denne erfaringen. Forum for rett, samfunn og historie ved Det juridiske fakultet gir mulighet for løpende formidling av prosjektets virksomhet, ved å tilby lokaler i Domus Bibliotheca som egner seg for publikumsrettede arrangementer. Jevnlige møter med offentligheten vil gi prosjektet en side som griper til kjernen av forskningsoppgaven på en aktualiserende måte. Gjennom tett samarbeid med eksterne institusjoner, som NB og Stortingsarkivet, vil prosjektet bidra på ulike formidlingsarenaer, også digitale, som vil bidra til økt kompetanse på digital formidling. Prosjektet vil inngå i det bokhistoriske 500-årsjubileet ved NB i 2019, bl.a. med en større konferanse. Arrangementer planlegges i forbindelse med 150-årsjubileet for Stortingsbygningen i 2016 og 100-årsjubileet for Foreningene Norden i 2019, som prosjektet vil samarbeide med. Prosjektet vil tilby forelesningsopplegg til folkeuniversitetene i Danmark og Norge etter gode erfaringer med denne type formidling under Grunnlovsjubileet i 2014. Prosjektet vil også satse tungt på vitenskapelig formidling og utveksling, bl.a. med deltakelse på Norske historiedager i Volda juni 2016, konferansen *The Price of Peace* i Paris august 2016, Nordisk historikermøte i Aalborg 2017 og Nordiske rettshistorikerdager i København i 2017. Det siktes mot en vitenskapelig publikasjon på et internasjonalt forlag, utgivelser i samarbeid med UCL i London og i ulike nordiske sammenhenger. Aktuelle skriftserier for utgivelser er bl.a. *Oslo Studies in Legal History* og *Nota bene, Nasjonalbibliotekets skriftserie*. Kontakt er etablert med forlaget Pax og *Nordisk Tidskrift*.

Potensial for å bidra med undervisning knyttet til satsningen

Prosjektet vil initiere og legge til rette for en rekke ulike delprosjekter, fra masternivå til postdok og forskernivå. Det vil samarbeides om undervisningsemner ved UiO på 2000-nivå, om 3090-oppgaver og i forbindelse med veiledning og oppgaveseminarer for masterstudenter. Oppgavetema for masterstudenter (Vitenskapsbutikken) skal utformes i samarbeid med NB og Stortingsarkivet. Mulighet for samlokalisering i St. Olavs gt. i sentrum er aktuelt for deler av perioden. I tillegg vil regelmessige seminarer for prosjektgruppa være et tverrfaglig knutepunkt også for studenter, stipendiater, postdok'er og tilknyttede forskere og gjesteforskere. Prosjektets deltakere har god erfaring med samarbeid om seminarer og forelesninger ved flere nordistikk-miljøer ved utenlandske universiteter, i London (Scandinavian Studies, UCL), Berlin (Nordeuropa-Institut, Humboldt), Münster (Institut für Nordische Philologie, Westfälische Wilhelms-Universität) og Strasbourg (Scandinavian Studies, Université de Strasbourg). Dette vil det bygges videre på, blant annet planlegges arrangementer i Stockholm, London og Berlin.

Deltagernes erfaringer

De fleste av prosjektets deltakere har vært tilknyttet ett eller flere universitetsprosjekter som ble avsluttet i 2014, flere som prosjektledere. Flere av prosjektene var eksternt finansiert: *The Transformation of International Law and Norwegian Sovereignty 1814* (CAS); *Mangfoldige offentligheter – Tidsskrifter, ytringsfrihet og produktiv sensur i Danmark-Norge 1720–1814* (UiO); *Juridiske offentligheter* (UiO); *Nye perspektiver på Grunnloven* (UiO); *Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre i Norge og andre land i den europeiske kulturkrets, ca. 1750 til 1850* (UiO) og *1814-grunnloven – historisk virkning sosial forankring* (UiO), samt *Forum for universitetshistorie*. Alle disse prosjektene har munnet ut i en rekke publikasjoner og annen vitenskapelig formidling, både nasjonalt og internasjonalt, i tillegg til en bred populærvitenskapelig formidling.